

Захар Беркут (скорочено)
Іван Франко

I

"Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині!" Сумно, що від втручання людини змінилася природа, змінилися й люди, які погрузли в "нужді та убожестві". "Кожний дбає тільки про себе, не розуміючи того, що таким робом роздроблюються їх сили, ослаблюється громада".

"Було це навесні 1241 року. В горах лунали голоси стрілецьких рогів та крики численних стрільців. "Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину". Князь Данило Галицький подарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле пригір'я Зелеменя. Боярин недавно з'явився тут і влаштував лови, щоб познайомитися з навколишніми сусідами-боярами. Лови на грубого звіра — це не забава. Тури, ведмеді, дики — небезпечні противники. Тому й не дивно, що мисливці спорядилися, як на війну. Дивно тільки, що серед них опинилася дівчина. Це була Мирослава, дочка Тугара Вовка.

"Тугар Вовк був мужчина, як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лица і грубим чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських ведмедів, яких їхав воювати. Але ж бо й донька його Мирослава була дівчина, якої пошукати. Не кажемо вже про її уроду й красу, ані про її добре серце — в тім згляді багато її ровесниць могло стати з нею нарівні, хоч і небагато могло перевищити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поводження, в незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що вирости в ненастанній боротьбі з супротивними обставинами... Але попри все те Мирослава ніколи не переставала бути женщиною: ніжною, доброю, з живим чуттям і скромним, стидливим лицем".

Вже третій день йшли лови. Багато було забито звіра. Нинішній, останній день ловів був найнебезпечніший — день ловів на ведмедів. Тугар Вовк попросив тухольців дати йому провідника. Це був молодий гірняк Максим Беркут, син тухольського "бесідника" (старости) Захара Беркута. Крім цього тухольці прислали з власної волі цілий гурт молодих мисливців, які мали допомогти боярам очистити медведяче лігво від небезпечного звіра.

Попереду йшов Максим, за ним Тугар Вовк, поряд з ним — його дочка Мирослава. "Дивна дівчина! — подумав Максим.— Такої я ще й не видав ніколи!"

Під час полювання дівчина наразилася на смертельну небезпеку: на неї напала розлютована ведмедиця. Врятував її Максим. Мирослава стояла і дивилась у його "хороше, сонцем опалене і здоровим рум'янцем осяяне, одверте, шире лице". Дівчина навіть не зрозуміла тоді, що в її серці зароджувалось велике, сильне почуття.

Тугар Вовк був вдячний хлопцеві, але в душі він хотів би, щоб його доньку врятував боярський син, а не простий тухольський мужик, "не сей "смерд".

II

Стародавнє село Тухля — се була велика гірська оселя. Здебільшого тухольці займалися скотарством і тільки частина їх — хліборобством. Другим головним джерелом достатку тухольців були ліси. Вони давали їм дрова, звірину, мед та лісові ягоди. Народ тут жив сильний, сміливий і волелюбний. Тому дії Тугара Вовка, який, не спитавши громаду, присвоїв собі громадський ліс і полонину, викликали в них справедливе обурення. У свою чергу, боярин відразу став гніватись на тухольців, особливо ж на Захара Беркута. У

розмові з Максимом він висловив своє невдоволення. А хлопець попередив боярина, що тухольці збираються звати його на громадський суд. Спочатку той відмовлявся йти на "хлопську раду", та Максим з Мирославою вмовили його. Втім він згодився піти тільки з цікавості, аби подивитися, що то за рада.

Коли Максим проводжав боярина та його доньку додому, то повів їх через те місце, "де тухольська котловина замикалася, пропускаючи тільки вузькою скалистою брамою потік у долину". Перед самим проходом стояв величезний камінь, який тухольці називали Сторожем. Максим розповів місцеву легенду, за якою це був не просто камінь, а цар велетнів, який врятував долину, та сам перетворився на брилу. Тугар Вовк не дуже прислухався до розповіді, вважаючи все те дурницями.

Закохавшись без тями у Мирославу, юнак наважився просити у боярина руки його доньки. Гордовитий батько сприйняв щирі Максимові слова як особисту образу і гнівно відмовив "смерду", який посмів піднести очі до його дочки. Мов виклик пихатому боярину прозвучала сповнена почуття власної гідності відповідь юнака: "Невже ж між твоїм боярським, а моїм мужицьким родом така велика пропасть, щоб її любов не могла перегатити?"

Максим бачив, "що його надії розбиті, що боярин надто високо міряє, надто гордо глядить на нього". Сумно попрощавшись зі своєю "зорею", він збирався піти геть. Аж заговорила сама дівчина. Не така в неї була вдача, щоб дозволити комусь, навіть рідному батькові, розпоряджатися її долею. Всупереч батьковій волі вона заприсяглася перед ясним сонцем, що буде навіки з Максимом.

Мирослава пішла разом з батьком, а щасливий, очарований хлопець довго стояв на місці. Потім, "впавши лицем на землю, помолився заходовому сонцю так, як молилися його діди й прадіди, як молився тайком і його батько. Потім устав і тихою ходю пішов додому".

III

За селом Тухлею, близько водопаду, стояла серед поля величезна липа. Довкола липи був майдан, де й збиралася на раду тухольська громада. Підняття вгору копного (радного) знамена означало початок ради. Розпочав її Захар Беркут. Це був "сивий, як голуб, звиш 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді. Батько вісьмох синів, із яких три сиділо вже разом із ним між старцями, а наймолодший, Максим, мов здоровий дубчак між явориною, визначався між усім тухольським парубоцтвом".

"Захар Беркут був іще сильний і кремезний... Сад, пасіка й ліки – се була його робота". "Життя лиш доти має вартість, – говорив він частенько – доки чоловік може помагати іншим. Коли він стаєдля інших тягарем, а хісна не приносить їм ніякого, тоді він уже не чоловік, а завада, тоді він уже й жити не варт". Ці слова були провідною ниткою в житті Захара Беркута. Громада була ціллю його життя. Лікувати він навчався в одного скитського монаха. Три роки вчився і повернувся додому зовсім іншою людиною: "його любов до громади стала ще гарячішою і сильнішою, його слова плили кришталевою, чистою хвилею, були спокійні, розумні і тверді, як сталь, а проти усякої неправди острі, як бритва". Захара Беркута знали на багато миль навколо, люди приходили до нього за порадою. Не забував він і про сусідні громади. Захар добре знав потреби людей, і його поради і промови були звернені "до скріплення дружніх, товариських і братських зв'язків між людьми в громадах і між громадами в сусідстві".

За його порадою було прокладено в горах Тухольську дорогу, що "в'язала докупі дітей одного народу, розбитих між двома державами".

Галицько-руським князям не подобалися такі зв'язки між громадами по обидва боки Бескид, бо вони "скріплювали в одних і в других вільні громадські порядки". Тугар Вовк, з'явившись в цих краях, за прикладом інших бояр, поставив на дорозі рогачку і зажадав від проїжджих для себе мита. Та тухольська молодь порубала ту рогачку і спалила її неподалік від боярського двору.

Від тої пори й розпочалася неоголошена війна між Тугаром Вовком і тухольцями. Багато громадян висловились за те, щоб прогнати з Тухольщини ненависного боярина, але Захар Беркут сказав, що не можна засуджувати нікого, не вислухавши його виправдань. Отже, рада мала, передусім, розглянути цю справу.

Тугар Вовк не визнав громадського суду і перед всією громадою заявив: "Я княжий слуга і боярин. Ніхто не має права судити мене, окрім князя і рівних мені бояр".

Тухольці не признавали ні його влади, ні влади князя Данила Галицького. Вони вважали себе вільним народом. На раді сам Захар Беркут сказав: "...коби вся наша Русь могла позбутися сьогодні його (князя) з усіма його ватагами, то, певно, була би ще щаслива й велика".

Тугар Вовк був вихований на княжому дворі, але його слова про необмежену владу князя не були щирими: душа його теж часто бунтувалася проти тої власті.

Слова Захара Беркута запали бояринові в душу більше, ніж він сам того бажав. Він натякнув громаді, що настануть тяжкі часи, бо галицькому народові загрожує ворог зі сходу – монголи. Але Захар Беркут одповів, що тільки вільні, з'єднані громадськими зв'язками люди можуть створити "живу, непоборну заперу проти монгольської навали".

Тугар Вовк запропонував тухольцям стати їхнім воєводою і повести їх на бій проти монголів. Та Захар Беркут знов заперечив бояринові: адже той "не по правді поступав" з ними і до того ж не був членом їхньої громади. Як же можна довірити такій людині начальствувати надтухольцями у разі війни? Боярин став вихвалитися своїми заслугами та героїзмом, аж тут вийшов перед громаду скалічений учасник битви над Калкою Митько Вояк. Виявилося, що він служив у дружині Тугара Вовка і знав щось таке, що могло свідчити проти боярина. Не дав йому слова мовити, Тугар Вовк розрубав воїну голову, назавжди приховавши правду.

Обурена громада прогнала Тугара Вовка з умовою за три дні покинути Тухольщину. "Я плюю на ваш суд!" – такою була зухвала відповідь боярина. Серед молодців, вибраних для виконання вироку громади – виселення боярина, був і Максим Беркут. Тяжким видалося таке завдання хлопцеві, але він не міг від нього відмовитись. Єдине, що його втішало, це можливість знов побачити Мирославу.

Громада продовжувала раду. Представники підгірських громад, зраджених боярами і не оборонених князем, розповіли, що села їх попалено, худобу зграбовано, молодь загинула. Посланці з верховинських громад просили допомоги, адже звідусіль приходили вісті про наближення монголів. Порада Захара Беркута звучала відверто й твердо: "Пора вам не дрімати, але вдарити в дзвони і громадами поскидати з себе ті пута, в які обпутала вас боярська неситість і княжа сваволя. Поки сього не буде, поти й ми не зможемо допомогти вам".

Розійшлися старі й молоді, повні важких дум. "Що то принесуть їм будучі дні?"

Захарові Беркуту приснився дивний сон — ніби падає священний камінь Сторож. Тривожні передчуття збуваються — йому повідомляють, що якісь страшні чорні люди побили тухольських молодців біля боярського дому, серед них і Максима Беркута.

Громада зібралася на майдані. Одні радили битися до загину, піші — зробити в тіснині засіки й відбити ворога. Захар Беркут (казав, що відбиті від села монголи кинуться на інші громади. Треба розбити нападників. Але сили малі, і як це зробити — поки що ніхто не знав.

Раптом тухольці побачили людину на коні, що спускалася з гір. Це була Мирослава. Дівчина сказала, що Максим не загинув, він у полоні, а вона просить Захара бути їй за батька, бо відмовляється від свого рідного, який став зрадником. Мирослава передає пораду Максима, як знищити монголів: треба покинути село в долині, піднятися в гори, а коли вороги прийдуть, відрізати їм вихід.

Так і сталося. Монголи вдерлися в безлюдну Тухлю, спалили її, а коли спробували вийти з тісної котловини, їх зустріли засіки й стріли тухольців. Бурунда-бегадир звинуватив Тугара Вовка у подвійній зраді. Боярин зрозумів, на яку слизьку дорогу він попав, і став шукати вихід. Згадав про полоненого Максима й звелів вартовим розшукати його. Юнак був ледь живий, і Тугарові стало його аж трохи шкода. Боярин сказав, що може врятувати життя Максима в обмін на вільний вихід монголів із гірської котловини. Максим не погодився, але тут прийшла Мирослава. Вона порадувала Максима тим, що тухольці на чолі з його батьком винайшли спосіб, як знищити ворожу силу. І запропонувала йому втекти за допомогою персня Пети. Молодий Беркут відмовився, бо не хотів наражати дівчину на небезпеку.

V

Тугар Вовк поїхав із дочкою до Захара Беркута, сподіваючись, що він погодиться випустити монголів із пастки за звільнення сина. Але Захар не пішов на це, знаючи мстиву натуру ворогів і боячись піддати небезпеці сусідів.

Мирослава намагається втримати батька, але той іде в монгольський табір. Тухольські майстри під керівництвом мужньої дівчини виготовили машини для метання каміння. Потім тихо пішли всією громадою до священного каменя Сторожа, повалили його й перегородили річку. Захар звертається до Сонця й молить про допомогу в боротьбі з хижими нападниками.

VI

Тугар повідомляє Максимові, що батько не захотів міняти його життя на вихід монголів, але все одно сила солому ломить. Максим сказав, що знає таємний вихід із котловини і може вивести монголів. Боярин, здивований і зраділий, приймає пропозицію, велить розкувати юнака. Максим зумисне довго шукає лаз, аж поки води із загородженого потоку набралось достатньо багато й вона залила підземний тунель. Монголи намагалися зупинити воду, але марно. Бурунда сказав, що, хоч Максим і виконав свою обіцянку, його не відпустять, поки монголи не вийдуть із цієї долини.

VII

Вода все прибувала, монголи поробили купи з каміння й стояли на них. Тухольці не стали чекати, поки вода повністю поглине ворогів, поприв'язували пні до ялин і пустили за течією, щоб ті розбивали купи каміння, як тарани. Потім позв'язували плоти, на них стали сміливі лучники й попливли добивати монголів. Скоро на найбільшій купі залишилися тільки сотня воїнів, Бурунда, Тугар Вовк і Максим.

Боярин запропонував тухольцям віддати полоненого за життя й вільний вихід. Ті хотіли погодитися, але Захар сказав, що ці монголи приведуть інших, і тоді тухольцям не вистояти. Він твердою рукою спрямував на ворогів камінь з найбільшої метальної машини. У той момент, коли Бурунда замахнувся мечем на Максима, Тугар Вовк вихопив свій меч і відрубав руку бегадирові. Бурунда втратив рівновагу й потягнув за собою у воду Максима. А ще через мить на голови бусурманів упав камінь. Від Бурундового війська не залишилося й сліду. Усі завмерли. Раптом радісний крик пролунав знизу – молодці побачили, що Максим, живий і здоровий, виринув із води. Юнак кинувся до поблідлого батька, до Мирослави, що знепритомніла. Дівчина прийшла до тями й запитала, де її батько. Їй сказали, що там, де важать його добрі та злі діла, і треба молитися, щоб добрі переважили. Захар благословляє Максима й Мирославу, потім звертається до громади із закликом бути дружною, згуртованою, і тоді ніхто її не зламає. Сказав – і не стало його. Багато пройшло часу. Збулося віщування старого Захара Беркута. Давнє громадянство забулося, та чи не час його відродити?